

DE PAARDENMARKT TE VALKENBURG

Valkenburg, eertijds (zoals reeds lang vermoed werd en na de opgravingen, welke ten gevolge van het oorlogsgeweld van 1940 mogelijk werden, tot zekerheid geworden) een Romeins castellum¹⁾ en thans in de dagelijkse nieuwsberichten het best bekend als militaire vliegbasis, waar vaak aanzienlijke buitenlandse regeringsgasten landen of opstijgen, heeft van de middeleeuwen tot ver in de 18de eeuw een grote vermaardheid gehad door zijn paardenmarkt.

Deze markt met oorspronkelijk een meer agrarisch karakter en één in de reeks van jaarmarkten in de kuststrook tussen Vlaanderen en Friesland, werd ieder jaar op 9 september gehouden en duurde 8 dagen, tot St.-Lambertus (17 september)²⁾. „Als het graan van de akkers was, kwamen de handelaars op het wijde stoppeland tussen de dorpskom en de hoofdhoeve Torenvliet, nu nog als Marktveld bekend, hun tenten opslaan.” Het ijzeren marktkruis verhief zich als symbool der marktvrede, welke overigens een enkele maal verstoord werd, gelijk in 1380 toen de zonen van de burggraaf van Leiden en de burggrafelijke schout uit Leiden slaags raakten met enige Leidse burgers, hetgeen een wel zeer ernstig vergrijp was en dan ook zwaar gestraft moest worden³⁾. Op de dag van kruisverheffing (14 september) trok in het midden van de drukte de Kruisprocessie door de „Kruislaan” het marktveld om⁴⁾. Het ijzeren kruis, oorspronkelijk aan de toren bevestigd, hing na de Hervorming, althans in de 18de eeuw, aan het huis van de koster⁵⁾.

Van alle kanten stroomde men samen. Valkenburger markt was ook betaaldag en zoals we straks zullen zien ook later nog voor andere zaken een vaste termijn. Wanneer deze markt zich in het bijzonder op het verhandelen van paarden heeft toegelegd, valt niet te zeggen, maar in ieder geval was dit reeds in de 16de eeuw het geval, toen over de 3000 paarden werden aangevoerd en tijdens deze 8 dagen verhandeld.

Het was vooral de grondheer, die voordeel uit deze markt trok, want niet alleen bezat hij de „marcttollen met horen toebehoren”, maar ook de „dobbelscoel, ellemate, buttermaet,

Foto Rijksmuseum

Afb. 1. BEZOEK VAN PRINS MAURITS AAN DE PAARDENMARKT TE VALKENBURG.
Schilderij door Adriaen van de Venne, 1618. Rijksmuseum Amsterdam.

Foto Dingjan

Afb. 2. PAARDENMARKT TE VALKENBURG.

Schilderij door Salomon van Ruysdael, 1626. Op de vlaggen de wapens van Haarlem en Leiden, waarschijnlijk duidend op het bier uit die steden.

Foto R.K.D.

Afb. 3. VALKENBURG TIJDENS DE MARKT, GEZIEN VAN 'T SCHOUW NAAR RIJSBURG.
(N.B. de dakruiter op de kerk ontbreekt.) Schilderij door Jan van Goyen, 1652.

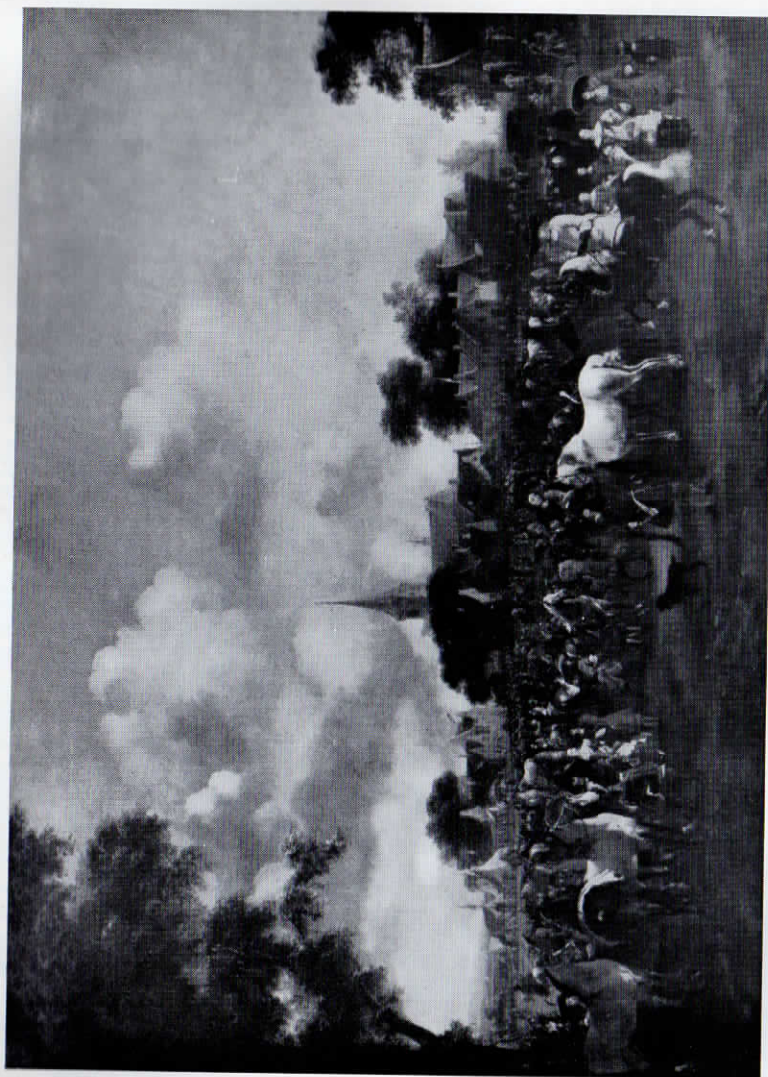

Foto Musée de Rennes

Afb. 4. DE PAARDENMARKT TE VALKENBURG.
Schilderij door Pieter Wouwermans, 1675 Musée de Rennes.

quaecbort, waghe, keylbaen en cloetbaen, die mijn here selve plecht te gaderen, ende mit anders horen verval". Dus naast de tolleren ook maat en gewicht en niet te vergeten de kermisvermaken, want vertier hoorde er bij en — we mogen op het heden vooruitlopen — is tegenwoordig zelfs de hoofdzaak.

Zo belangrijk werd de Valkenburger markt gevonden, dat wanneer het oorlogsgeweld de markt ter plaatse verhinderde, men elders zijn heil zocht. In 1573, toen tijdens het beleg van Haarlem het platteland te onrustig was, werd de markt te Leiden gehouden⁶⁾. En ook het volgend jaar, toen de Staten van Holland op 13 september, dus gezien de dag van 9 september wel wat laat, vanwege het nog niet beëindigde beleg van Leiden, beslisten de markt dat jaar te Zwijndrecht, dat toen niet in Spaanse handen was, te houden „onder de gewone tolleren en rechten onverminderd ieders privilege”.

In de volgende nog enigszins ongeregelde tijden, waarin het centrale overheidsgezag wat moeizaam zijn rechten deed gelden, moest de deurwaarder van den Hove van Holland in 1586 overal een plakkaat afkondigen, hetgeen te Leiden op 6 september na klokgelui op het raadhuis geschiedde, waarbij verklaard werd, dat de Staten van Holland hebben aangeslagen de goederen van de baron VAN WASSENAER⁷⁾, waarbij in leen gehouden van de graaflijkheid van Holland de paardenmarkt en de daarbij behorende tolleren binnen de stad Vlaarding en de dorpen Voorshoten en Valkenburg en de vrijheid van die markten; dat de heren VAN WASSENAER tot nu in „rustighe possessie” van deze markten en emolumenten zijn geweest. Het blijkt echter, dat er gefraudeerd wordt door de kooplieden, die grote hoeveelheden paarden verhandelen zonder deze ter markt te brengen (en dus geen tolgelden, welke blijkbaar thans aan de Staten van Holland kwamen, betaalden!). Ook op het punt van de zwanendrift in Rijnland, Delfland en Haagambacht wordt schade geconstateerd doordat de eieren verstoord worden en de zwanen gedood. Op dit alles zal nu orde worden gesteld en niemand (behalve de dienaren van de graaf VAN LEICESTER en van prins MAURITS) mag paarden verhandelen buiten de markten op verbeurdverklaring van paard en koopsom.

Spoedig worden de tijden weer normaal en dat Valkenburg algemeen in den lande een wit voetje heeft, blijkt uit de gebrandschilderde glazen, welke in de jaren 1608 e.v. door Staten, steden en het huis VAN WASSENAER voor de gerestaureerde kerk worden

geschonken, waarbij Leiden de geschiedenis van de bekering van Paulus koos, een van de weinige bijbelse verhalen, waarin hetzij dan niet in de tekst, dan toch wel in ikonografische overlevering, een paard te pas komt ⁸⁾.

Het is blijkbaar een tijd van grote bloei van deze jaarmarkt en in 1609 wordt een ordonnantie uitgevaardigd tegen poppenkasten, loterijen, lichte vrouwen enz. en ook VAN ALKEMADE en VAN DER SCHELLING menen, dat de comediën, dobbel- en prijs-spelen, de dronkenschap, de hoerenwinkels, veelal opgepropt door uitheemse overgekomen vreemdelingen, de eenvoud der Hollanders verleiden en bederven en zij vertellen, dat het getal der tenten en kramen van allerhande winkelwaren en koopmanschappen, behalve die der paardentuigen, zwepen, zadels en diergelijke, genoegzaam ontelbaar waren. Huizen die jaarlijks *f*20.— huur deden werden die dagen voor *f*100.— à *f*150.— verhuurd om vreemdelingen en paarden onder te brengen ⁹⁾.

Toen jonker JOHAN DE HERTOGHE, heer VAN ORSMAAL, de heerlijkheid van de prinses DE LIGNE had overgenomen, liet hij zich in 1615 bij contract met de bureu van Valkenburg *f*2300.— in 6 jaarlijkse termijnen betalen, opdat hij de markt zou handhaven ¹⁰⁾.

We zijn thans ook de tijd genaderd, waarin de Valkenburger paardenmarkt ook een geliefd onderwerp wordt voor onze landschaps- en genreschilders. In aansluiting op een artikel van W. STECHOW heeft mejuffrouw A. HOOGENDOORN ¹¹⁾ een aantal van deze tekeningen en schilderijen gepubliceerd. Sedertdien konden er, zoals dat meestal gebeurt, wanneer de weg eenmaal gewezen is, nog heel wat meer als „Kermis te Rijswijk”, „Markt”, „Paardenmarkt” of „Jaarmarkt” aangeduide voorstellingen als Valkenburg worden geïdentificeerd. Hieronder willen wij aan de hand van die voorstellingen proberen een kort overzicht te geven van het beeld, dat de Valkenburger markt in de loop van de 17de en 18de eeuw bood met zijn kramen, kermisvermaken, toevloed van paarden en mensen.

De vroegst bekende uitbeelding en ook wel een van de aardigste is het aardige paneel in het Rijksmuseum van ADRIAEN VAN DE VENNE uit het jaar 1618, voorheen bekend als „Prins Maurits op de kermis te Rijswijk” (afb. 1). Men ziet inderdaad de prins vergezeld van zijn broeder FREDERIK HENDRIK in een met appelschimmels bespannen koets, voorafgegaan door zijn in livrei gestoken voorlopers en van alle kanten begroet door de menigte,

waaronder rechts op de voorgrond een aanzienlijk echtpaar, mogelijk de heer VAN VALKENBURG en zijn vrouw, op dat tijdstip jonker JOHAN DE HERTOGHE VAN ORSMAAL EN JOSYNA DE BYE ¹²⁾. Links een doorkijk op de duinen en rechts ziet men nog juist het schouw of veer naar Rijnsburg. Aan weerskanten staan rijen tenten van hetzelfde soort als men die van legerplaatsen uit die tijd kent. Opmerkelijk is, dat men in tegenstelling tot later nog een vrij uitzicht heeft op de kerk, hetgeen klopt met de plattegronden, waaruit blijkt dat de mogelijk tijdens de „troebelen” verwoeste huizen ten zuiden van de kerk in de loop van de 17de eeuw weer werden opgebouwd ¹³⁾.

Acht jaar later, in 1626, schilderde SALOMON VAN RUYSDAEL (in zijn vroegst bekende schilderij!) eveneens Valkenburg (afb. 2), thans wat dichterbij, met de nadruk op de tenten (met op de vlaggen de wapens van Leiden en Haarlem), de paarden en de dichte mensenmenigte. De huizen vóór de kerk zijn grotendeels herbouwd ¹⁴⁾. Hij heeft zich later nog vaker met deze gebeurtenis beziggehouden. In 1633 schilderde hij het zich thans in de Lakenhal bevindende paneel, waar men evenals bij het vorige schilderij links nog juist de duinen ziet. In 1644 en 1645 deed hij het nogmaals, ongeveer van hetzelfde punt ¹⁵⁾.

JAN VAN GOYEN schetste in zijn jonge jaren in 1629 deze traditionele gebeurtenis ook uit het zuiden ¹⁶⁾, dóch in 1652 zette hij zich neer aan 't Schouw ¹⁷⁾ naar Rijnsburg (afb. 3) en liet ons een schilderij na met het Valkenburgse kermisgewoel met tenten en kramen en de uit het geboomte opkomende torenspits gezien over het water.

JAN VAN GOYENS leerling en schoonzoon JAN STEEN koos ook het gezicht uit het zuiden over het Marktveld ¹⁸⁾ en JAN DE BISCHOP bezocht blijkens een fraaie tekening in het Amsterdamse Prentenkabinet Valkenburg in 1654 ¹⁹⁾.

Voor een paardenschilder als PHILIPS WOUWERMAN moet deze jaarmarkt wel bijzonder aantrekkelijk zijn geweest, maar het is opmerkelijk, dat bij de schilderijen, die we met enige waarschijnlijkheid als „Valkenburg” kunnen aanmerken een zekere dichtertelijke vrijheid in het spel is, wat betreft de zuivere topografie. Maar wel is juist, dat na de blikseminslag van 1665, gelijk op de schilderijen te Dresden ²⁰⁾ en in het Buckingham Palace ²¹⁾, het stompe tentdak van de kerktoren gekomen is in plaats van de hoge, als Lange Maai betitelde, torenspits van weleer. Enkele stukken, waarschijnlijk van zijn broer PIETER, tonen meer zuivere topo-

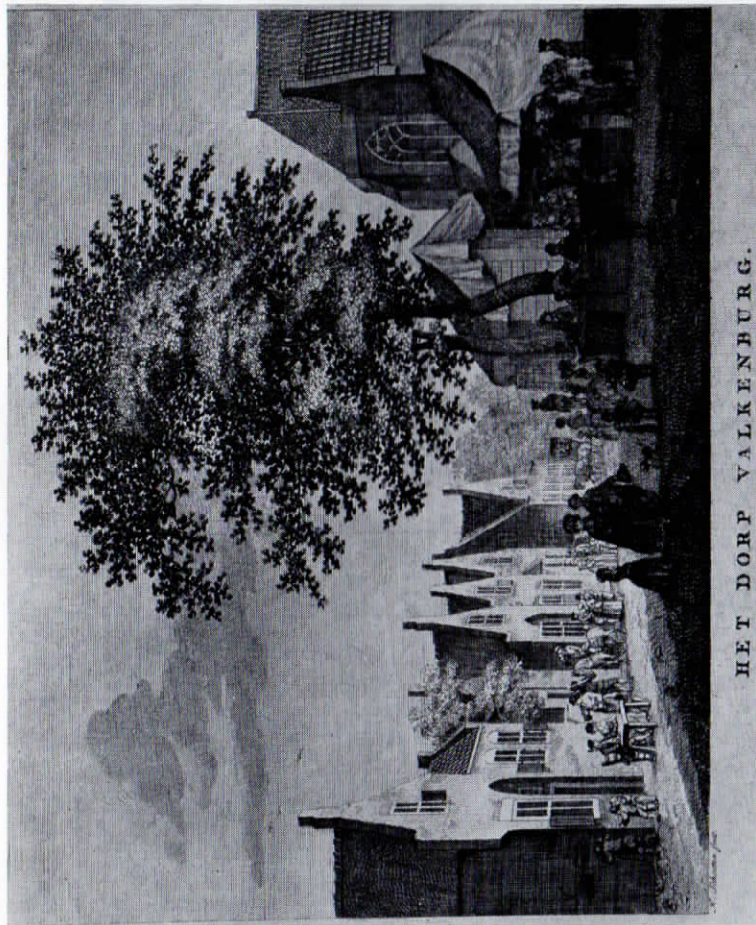

grafische waarde ²²), hetgeen in ieder geval gezegd kan worden van het, gezien de datering zeker van PIETERS hand zijnde, grote stuk in het museum te Rennes uit 1675 (afb. 4) met op de voorgrond een deftig heer te paard, gevolgd te voet door een echtpaar, een jongen en een meisje alsmede een negerbediende en voorafgegaan door een jongeman te paard. Op de achtergrond wacht een deftige koets en rechts trachten potsenmakers van de Italiaanse comédie de aandacht te trekken, terwijl links de meer ruige zijde van de markt met vechtende kooplui wordt uitgebeeld. In de verte zien we de duinen. Wie deze heer met zijn wat ouderwetse lange grijze haren in plaats van de lange allongepruik is? Wij weten het niet ²³).

BARENT GAEL, eveneens leerling van PHILIPS WOUWERMAN, liet ons een gewassen pentekening na, deze ons thans zo bekende markt voorstellend ^{23a}).

In de 18de eeuw, met zijn echte topografische belangstelling, bezocht CORNELIS PRONK de Valkenburger markt, blijkens de notities op een tweetal tekeningen, op 12 september 1729 en op 14 september 1730, waarbij hij éénmaal het „interieur” van het dorp schetste vanuit de herberg, met rechts het koor van de kerk half verscholen achter de op het kerkhof staande kramen ²⁴), een „opname”, welke JAN SCHOUTEN later zou herhalen ²⁵) en waarnaar H. SCHOUTEN (afb. 5) en nog een ander, met kleine variaties in de stoffering, prenten maakten. De paarden zijn tot een betrekkelijk onbelangrijke factor teruggebracht. PIETER CONSTANTIJN LA FARGUE tekende het Marktveld in 1770 en 1776 enige malen ²⁶) met het laten voordraven der paarden (afb. 6).

De grote tijd van weleer is dan echter voorbij en blijkens de ten gemeentehuize van Valkenburg bewaarde aanplakbiljetten wordt niet alleen meegedeeld, dat de markt gehouden zal worden op dinsdag en woensdag 12 en 13 september 1752 „ende gedurende de vrijheden van dien agt daagen voor St. Lambertsdag en acht dagen daarna”, maar tevens wordt er ter meerdere attractie meegedeeld, dat er verbeteringen voor stalling en draven zijn aangebracht, dat er premiën voor het beste span, voor de harddraverijen enz. zijn, gelijk een zilveren ros- en manenkam en een zilveren zweep. De getallen lopen blijkens de nog bewaarde afrekeningen (14 stuivers per paard) in de tweede helft van de 18de eeuw weinig uiteen, met nu eens 190 dan weer 265, de meeste bezoekers met slechts één paard, doch een enkele maal, in 1795, 23 paarden „voor de Franse Republiek”. Ook LE FRANCQ VAN

HET DORP VALKENBURG.

Foto Gem. archief

Afb. 5. VALKENBURG TIJDENS DE MARKT.

Prent door H. Schouten naar tekening van J. Schouten, ca. 1750.

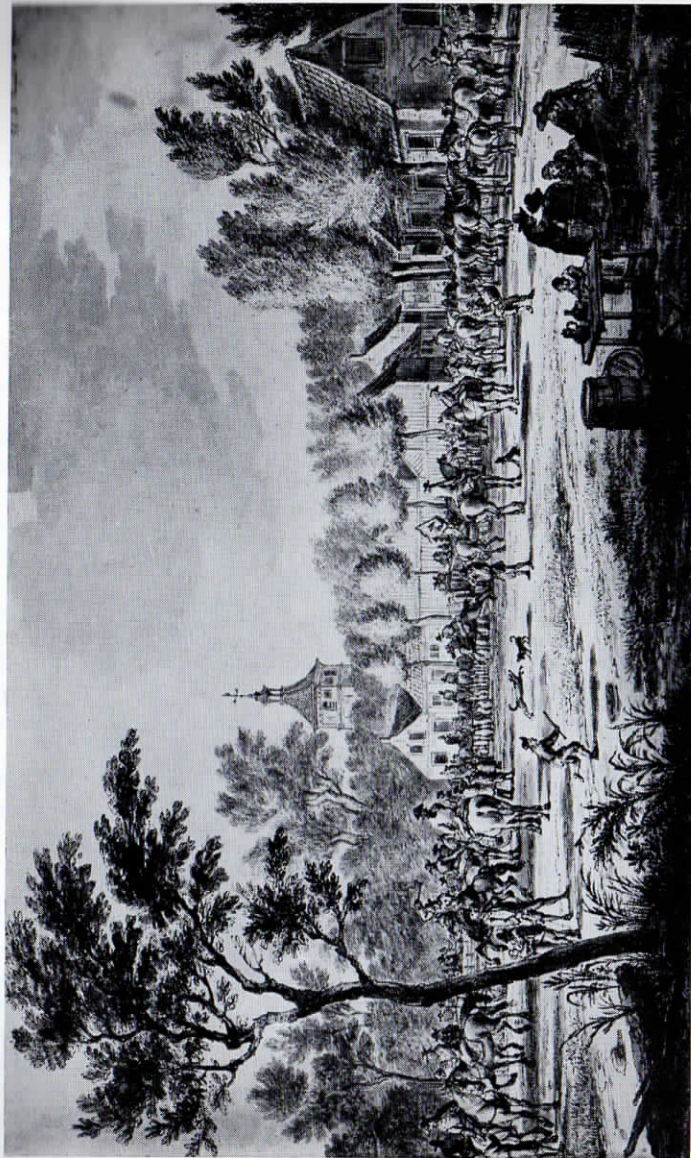

Foto Gemarchief

Afb. 6. PAARDENMARKT TE VALKENBURG.
Tekening door P. C. la Fargue, 1770.

BERKHEY vertelt in zijn *Natuurlijke Historie van Holland*²⁷⁾, dat de markt toen maar één dag duurde en memoreert eveneens de premies en prijzen. We hebben overigens een vermoeden, dat de door BERKHEY zo uitvoerig beschreven draverij om de „Gouden Zweep” bij ’t Haagse Schouw in concurrentie met de Valkenburger markt werd gehouden.

Hoe het verdere verloop in de 19de eeuw is geweest, weten we niet precies, maar wel moet er een zekere opleving zijn geweest, althans in 1830 (mogelijk echter gevolg van de Belgische opstand) werden 503 paarden à 40 cent aangevoerd, waarvan $\frac{3}{4}$ aan de ambachtsheer en $\frac{1}{4}$ aan de gemeente Valkenburg kwam, thans geen tolgelden meer, maar marktgeld.

Nog een enkel woord over het feit, dat Valkenburger markt behalve als betalingstermijn ook anderszins een vaste datum was. Als voorbeeld moge gelden, dat Valkenburger markt in 1439 als een bepaalde datum wordt aangehaald bij een geschil tussen de Katwijkers en hun heer over het van de hofvis geheven pondgeld²⁸⁾ en dat het Leidse Herenboekje in de 18de eeuw de Grote Vacantie tot Valkenburger markt laat duren.

In de laatste 50 jaar heeft deze certijds zo belangrijke en meer dan lokale jaarlijkse gebeurtenis steeds meer aan belang ingeboet. De hedendaagse wijze van visueel vastleggen heeft ons nog uit kort na 1910 een aantal foto's (afb. 7) nagelaten met het typische Rijnlandse voorkomen van de bezoekers, zoals dezen zich rond de kerk in de schaduw der bomen ophielden, maar wij geloven niet, dat in dit gemotoriseerde tijdperk, welke prijs of premie ook worden uitgelooft of welke attracties op het punt van kermisvermaak worden aangekondigd, weer nieuw leven kan worden ingeblazen aan deze vanouds zo beroemde Valkenburger paardenmarkt.

E. PELINCK

¹⁾ A. E. VAN GIFFEN, *De Romeinsche castella in den dorpsheuvel te Valkenburg aan den Rijn* (Z.H.), Groningen, 1948; in: 25ste jaarverslag v. d. Ver. v. Terpenonderzoek.

²⁾ Zie voor deze en volgende gegevens: S. J. FOCKEMA ANDREAE, *Een Hollandsche grondheerlijkheid* (Valkenburg); in: *Tijdschr. v. rechts-geschiedenis*, XIII, 4, blz. 437-448.

³⁾ P. J. BLOK, *Gesch. eener Holl. stad I* (1910), blz. 92.

⁴⁾ FOCKEMA ANDREAE, t.a.p.

⁵⁾ H. v. H[EUSSEN], *Oudheden en gestichten van Rhijnland*, Leiden 1719, blz. 487/8.

- 6) J. J. ORLERS, Beschrijvinge der stad Leyden, Leiden 1641, blz. 569.
- 7) Verzameling oude plakaten, secretarie-archief Leiden na 1574, no. 8413 dd. 21 aug. 1586. — De hier bedoelde heer VAN WASSENAER was de Zuidnederlandse prins de LIGNE.
- 8) *Leidsch Jaarb.* 1944, blz. 201/6.
- 9) Handschrift K. VAN ALKEMADE en P. VAN DER SCHELLING, gem. archief Valkenburg, blz. 12 e.v.
- 10) Hs. v. ALKEMADE, blz. 80 e.v.
- 11) Kunsthistorische mededelingen van het Rijksbureau v. Kunsthist. Documentatie II (1947), blz. 36-40.
- 12) W. J. J. C. BIJLEVELD, *Ned. Leeuw LVIII* (1940), blz. 407-413.
- 13) Zie prentverzameling gem. arch. Leiden no. 85601 (oud 7993) van 1601 en no. 89606 (oud 7998) van 1680.
- 14) Zie noot 11.
- 15) *Cat. Sted. mus. de Lakenhal Leiden* 1949, no. 823; W. STECHOW, *SAL. v. RUYSDAEL*, Berlin 1938, no. 137 (afb. 11), no. 139 (afb. 21), no. 140.
- 16) Potloodtekening Frankfort. Zie: *Handz. alter Meister in Städtel-schen Kunstinstitut VI*, 8. In de prentverzameling van het gem. arch. nog een potloodtekening in de trant van JAN VAN GOYEN (no. 85625, oud 8002).
- 17) *Pontveer*. Zie: C. HOFSTEDE DE GROOT, *Holl. Maler VIII* (1923), no. 550.
- 18) HOFSTEDE DE GROOT, a.w. I, no. 249; *cat. tent. mus. Boymans*, Rotterdam 1939/40, no. 51, afb. XVII. — HdG. no. 625 is niet Valkenburg.
- 19) *Kunsthist. med. R.K.D. II* (1947), afb. 5.
- 20) HOFSTEDE DE GROOT a.w. II no. 179.
- 21) *Idem*, no. 180. Verg. ook HdG. 183 en 184.
- 22) *Veil. Amsterdam* 30.4.1907, no. 204; id. 19.10.1920, no. 169.
- 23) Onze eerste veronderstelling, dat het de heer VAN VALKENBURG, GEORGE DE HERTOGHE, met zijn familie was, bleek onjuist te zijn. Zie noot 12. Mogelijk stelde een „Paardenmarkt te Rijswijk” door JAN HUCHTENBURGH eveneens Valkenburg voor. Zie: *Veil. Den Haag* (V. MARLE & BIGNELL 28/9.6.1938, no. 17, doek 55×68).
- 23a) Rotterdam, *Museum Boymans*. Zie: W. BERNT, *Die Nederl. Zeichner des 17. Jahrh. I* (München 1957), no. 242.
- 24) Verg. voor deze en andere afbeeldingen *Prentverzameling Gemeente-archief* no. 85626-85752. (oud 8002—8005, 12040-12044).
- 25) L. VAN PUYVELDE, *The Dutch drawings at Windsor Castle*, London, 1944, no. 676, Pl. 137. In het *Prentenkabinet* te Amsterdam een vrijwel gelijke, doorgetrokken tekening voor een prent door H. P. SCHOUTEN.
- 26) *Verz. Jhr. P. BEELAERTS VAN BLOKLAND* (1770); *Verz. Jhr. Mr. W. A. BEELAERTS VAN BLOKLAND* (1776); *ex. veil. P. LANGENHUIZEN*, Amsterdam, 29.4.1919, no. 286, m. afb.
- 27) *Deel IV, 1ste stuk* (1779), blz. 260 e.v.
- 28) A. PARS, *Catti aborigines Batavorum*, Leiden, 1745, blz. 422.

Foto Van der Stok, Gem. archief

Afb. 7. PAARDENMARKT TE VALKENBURG, ca. 1910?